

Pröhle Gergely

MIT ADJUNK MEG A CSÁSZÁRNAK, ÉS MIT NE?

Dietrich Bonhoeffer Krisztus-hűsége

A zsarnoklásra is kész teológus az Isten nélkül cselekvő, szuverén állam és egyén modern eszméjét vonta kétségbe. Mártíriumára nemegyszer hivatkoznak öngazolásképpen.

A II. világháború vége előtt alig egy hónappal kivégzett Dietrich Bonhoeffer német teológus élete és munkássága napjainkig hatással van a keresztény teológiai gondolkodásra éppúgy, mint a legkülönbözőbb politikai mozgalmak önmeghatározására.

A krisztológiát, vagyis Krisztus személyét gondolkodásának középpontjába állító evangélikus lelkész életműve töredékességében is lenyűgöző. Sokoldalúsága, újra és újra felfedezett aktualitása hajlamosá teszi az utókort, hogy egy-

fajta kultuszt teremtsen a mártír köré. Ez persze gyakran jár azzal a veszéllyel, hogy amikor valaki a vértanú teológusra hivatkozik, csupán saját álláspontját akarja hitelesíteni.

A róla szóló számos monográfia, írásainak különböző szempontok alapján összeállított kiadásai az érdeklődők számára minden lehetőséget megadnak az életműben való elmélyedésre. S bár pályája fordulatai önmagukban is számos tanulsággal szolgálnak, teológiájának mélysége, tevékenységének,

tetteinek mindig a Krisztus-hit fényében való alakítása, az ennek jegyében megvalósuló önreflexió arra kell készítsen mindenkit, hogy csakis a teológia felől közelítsen alakjához. Életútja és teológiai gondolkodása a mártíromságon innen és túl is szerves egységet alkot, ami egyúttal a német politika- és szellemtörténet XX. századi alakulásával is érdekes összefüggéseket mutat, néhány apró, de érdekes magyar vonatkozással.

Az 1906-ban Breslauban (ma Wrocław) született Dietrich Bon-

„Ebben az elfajzott modernitásban pedig újra és újra rá kell kérdezni Jézus jelenlétére, ami egyúttal az egyház mint Krisztus teste feladatának újrafogalmazását is maga után vonja.”

hoeffler hét testvérével együtt jómódú, nagypolgári környezetben nőtt fel. Édesapja, Karl, a kor egyik legjelentősebb pszichiátora, édesanyja, Paula von Hase, egy számos kiváló teológust és közéleti szereplőt adó arisztokrata család sarja. 1912-től immáron a rohamosan fejlődő metropolisz, Berlin Grunewald nevű elegáns villanegyedében cseperedve Dietrich olyan mikrokozmosz része lesz, amire a császári Németország végőrái idején a republikánus gondolkodás, a szellemi teljesítmény előítélet-mentes elismerése, a művészetekben való jártasság, a szeretetteljes családi környezet és a magától értetődő egzisztenciális biztonság volt jellemző. Bonhoefferéktől nem messze élt Dohnányi Ernő magyar zeneszerző és zongoraművész, aki 1905–1915 között a berlini zeneakadémián tanított, és akinek Hans fia gyerekkorától kezdve bejáratos volt hozzájuk. Később feleségül vette Dietrich húgát, Christinét, a német kémelhárítás munkatársaként pedig ő szervezte be teológus sógorát az ellenállási mozgalomba. Az ő Klaus fia vezető szociáldemokrata politikus, Christoph pedig világhírű karmester.

A huszonegy évesen már teológiai doktorátust szerző Bonhoeffer 1931 és 1933 között a berlini egyetemen tanított, ahol 1932 őszétől egy tanéven át a magyar teológushallgató, Lehel Ferenc is látogatta előadásait, de többször vendégeskedett is a fiatal egyetemi tanár családjának grunewaldi villájában. Lehel beszámolójából tudjuk, hogy milyen feszült figyelem és pezsgő viták jellemezték Bonhoeffer óráit, s hogy milyen odaadóan támogatta

hallgatói szellemi tájékozódását. A teológus számára kezdettől fogva világos volt, hogy 1933-ban Hitlerrel szélsőséges, új pogány szemlélet jutott hatalomra.

Ebben az elfajzott modernitásban pedig újra és újra rá kell kérdezni Jézus jelenlétére, ami egyúttal az egyház mint Krisztus teste feladatának újrafogalmazását is maga után vonja. A hatalommal lepaktáló egyházvezetéssel szemben 1934-ben létrejött a Hitvalló Egyház (Bekennende Kirche), ami a 30-as évek végéig fennmaradva lelki otthont tudott nyújtani mindazoknak, akik távol akarták tartani magukat a hivatalos egyházpolitikától.

Bonhoeffer kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, hiszen londoni gyülekezeti szolgálata, amerikai és távol-keleti tanulmányútjai során kapcsolatba lépett nemcsak a keresztény közösségekkel, hanem – a szélesebb ökumenéjegyében – más vallási csoportokkal is. Szoros barátság fűzte a XX. század egyik legbefolyásosabb

amerikai közgondolkodójához, a teológus Reinhold Niebuhrhoz, aki már 1938-tól hirdette, hogy az USA nem kerülheti el a náci Németországgal való háborút. Amikor 1940-ben a Bonhoeffer által vezetett utolsó szemináriumot is betiltották, majd hivatalosan is eltiltották a szószéktől és a publikálástól, sógora közvetítésével kapcsolatba került a német elhárítással, az Abwehrrel, a Canaris admirális vezette ellenállás központjával.

Bonhoeffer feladata így elsősorban az volt, hogy ökumenikus nexusain keresztül előmozdítsa a kapcsolatfelvételt a szövetségeseikkel. A berlini Bonhoeffer-villában rendszeresen szervezett megbeszéléseket Hitler elleni lehetséges akciókról, és természetesen tisztában volt a zsarnokölés szándékával is. Az egyre brutálisabb diktatúrában sosem áldozatként élt, nem sodródott, hanem nagyon tudatosan vállalta a Krisztus-hűséget. A konspirációs tevékenység mellett teológiailag is folyamatosan reflektált a fejleményekre. A 40-es évek

„Bár teológiája nagyon is lutheránus, ökumenikus elkötelezettsége, és késői teológiájában a krisztusi megváltásnak az egész emberiségre kiterjedő felfogása által visszhangra messze a protestáns, sőt, a keresztény közösség keretein túl is talál.”

elején írott, töredékesen maradt Etikája foglalkozik a zsarnokölés lehetőségének keresztényi dilemmájával. Érdekes ezeket a megfontolásokat összevetni a Hitler-ellenes merényletet 1944. július 20-án végül – sikertelenül – megvalósító Claus Schenk Graf von Stauffenberg életére és szellemi fejlődésére vonatkozó legújabb kutatásokkal. Ő a költő Stefan Georgéhez kötődő fiatalok köréből hozta a kiválasztottságnak azt a tudatát, amely egy magasabb rendű német nemzeti elhivatottság jegyében indította a merénylet végrehajtására. Bonhoeffer megközelítése természetesen egészen más, eredményét tekintve azonban ugyanaz: Hitler megsemmisítése nem más, mint keresztényi, hazafias cselekedet.

Az 1943 tavaszára tervezett merénylet leleplezése után április 5-én Bonhoeffert sógorával együtt letartóztatták és a berlin-tegeli börtönbe zárták. Vádemelésre hosszú ideig nem került sor, mivel az összeesküvés magas rangú, még szabad lábón lévő tagjai meg tudták állítani a folyamatot. A hosszú fogvatartás így – sajátos módon – a teológiai inspiráció forrásává válhatott, aminek eredménye az a sok levél, amit családjának, menyasszonyának és barátjának, Eberhard Bethgének írt.

Bonhoeffer e nyomorúságos helyzetben azt kérdezi: Hová tűnt Jézus ebből a világból? A válasz talán úgy foglalható össze röviden, hogy Krisztus nemcsak testén, az egyházon keresztül van jelen, hanem mindenütt és mindenben köztünk van, mint ahogy Jézus nagyon is valós, földi tetteit követően a halálával az egész emberiség

megváltását hozta el. Ha az egyház ellehetetlenül, akkor is mindenütt ott van, a szentség bárhol, bármilyen e világi tettekben, körülményben megnyilvánulhat. Bonhoeffer a hit összefüggésén túlmutatva a tudományos fejlődéstől, a modernitástól „nagykorúvá vált világról” beszél. És ebben az ő kifejezésével „vallástalan kereszténység” nem a kegyességben, hanem a hétköznapi tettekben mutatkozik meg, nem a rejtőzködő egyház, hanem a felebaráti szeretet, a másokért áldozatot vállaló ember hordozza a krisztusi üzenetet.

A Stauffenberg-féle merényletkísérlet után Dietrich Bonhoeffert Hans von Dohnanyival együtt 1945. április 9-én Hitler személyes parancsára kivégezték.

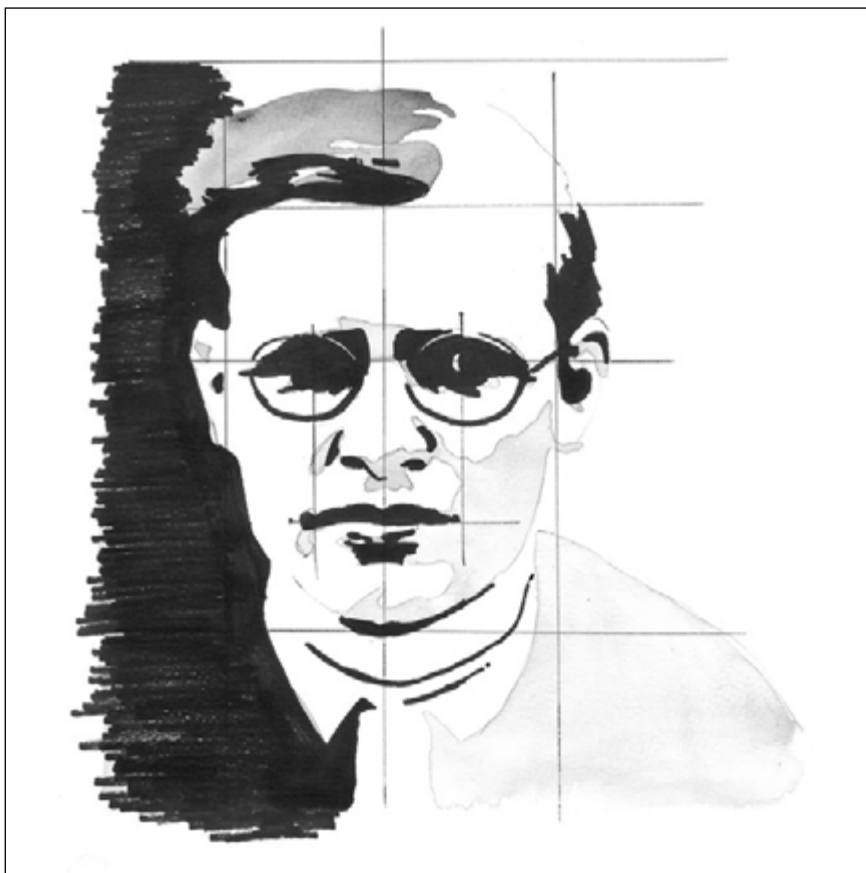
Titkos megbízatással Bonhoeffer 1941-ben többször járt Svájcban, és az Egyházak Világtanácsának főtitkára, Willem Visser't Hooft (1900–1985) által ismer-te meg William Paton (1886–1943) *Az egyház és az új rend* (1941) című könyvét, melyben az angol presbiteriánus misszionárius és egyházszervező részletesen leírja a vezető angolszász egyházi tisztségviselők álláspontját a hitleri Németország legyőzését követő európai berendezkedésről. Bonhoeffer recenzióban reagált a tervezetre abban a reményben, hogy a szövetségesek ezáltal elfogadják: Németország sorsának jövő alakításába be kell vonni a Hitler-ellenes erőket. Brit oldalról érdemi válasz sosem érkezett erre a kezdeményezésre, a könyvismertetésből azonban tudjuk, hogy mit gondolt Bonhoeffer és köre a demokratikus Németország felépítéséről. Örömmel

nyugtázza, hogy a szövetségesek nem tervezik az I. világháborút követően gyakorolt teljes gazdasági megsemmisítést, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy – ha az ország teljes megszállása nem kerülhető el – a nemzeti szuverenitás teljes megvonása is csak az or-das eszmék újjászületésének lenne melegágya. Ha a háború utáni első szövetségi kancellár – a kereszténydemokrata Konrad Adenauer – megválasztásához vezető alkotmányozási folyamatot tekintjük, megállapítható, hogy az a Bonhoeffer által leírtakkal egybecseng.

Bonhoeffer személyes sorsa, a Hitler-ellenes eszméi miatt a halált is vállaló ember heroizmusa jóval előbb tette a nevét ismertté, mint hogy teológiai tanulmányait, különösen leveleit és verseit bárki megismerhette volna. Csak az ötvenes évek elejétől kezdve jelentek meg a börtönben írt művei, s ez irányította a szélesebb érdeklődést a korábban megjelent teológiai, filozófiai munkáira is. Emlékezete világszerte elevenen él; tevékenysége, munkássága számos tanácskozás és kutatás tárgyát képezte és képezi a mai napig. S bár teológiája nagyon is lutheránus, ökumenikus elkötelezettsége, és késői teológiájában a krisztusi megváltásnak az egész emberiségre kiterjedő felfogása által visszhangra messze a protestáns, sőt, a keresztény közösség keretein túl is talál.

A világ különböző pontjain működő felszabadítási mozgalmak, politikai csoportosulások is előszere-ttel nyúlnak vissza Bonhoeffer példájához. Dél-Afrikában az apartheidellenes keresztény moz-

„Európában is hat a Bonhoeffer-örökség.”

galom 1982-es nyilatkozata, a Nobel-békedíj 2010-es kínai kitüntettje, Liu Hsziao-po tanúságtétele, számos közép-amerikai ellenállási szervezet kommunikációja a német teológus gondolatainak jegyében fogant. De természetesen Európában is hat a Bonhoeffer-örökség. Tadeusz Mazowiecki korábbi lengyel miniszterelnök számol be arról, hogy a hatvanas években milyen hatást gyakorolt rá a mártír lelkész.

Németországban természetesen még szélesebb és színesebb azoknak a köre, akik politikai tevékenységüket Bonhoefferrel hitelesítik – joggal vagy anélkül.

A Német Demokratikus Köztársaság hivatalos ideológiája az antifasiszta német hagyomány

egyetlen hiteles letéteményeseként határozta meg önmagát, és természetesen kínosan ügyelt, nehogy a barna és a vörös diktatúra hasonlóságaira fény derüljön. A cenzúra csak az erre vonatkozó biztosítékok birtokában engedélyezte Bonhoeffer leveleinek megjelentetését – hat évvel a nyugatnémet kiadás után. Az állam mégsem tudta megakadályozni, hogy az 1980-as évek elején az NDK-s békemozgalom, amely nem volt hajlandó a Varsói Szerződés fegyverkezését a béke érdekében tett lépésként elfogadni, ne Bonhoeffer Etikájára hivatkozva szervezze meg önmagát. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy Albrecht Schönherr (1911–2009), a berlin-brandenburgi egyházke-

rület püspöke, majd a keletnémet lutheránusok feje, maga is Bonhoeffer-tanítvány, miként értelmezte mesterének a „vallástalan kereszténység”-ről szóló fejtegetését a nyíltan egyházellenes NDK-ban. Schönherr saját egyházának szerepét, mint 1973-ban írta, „nem a szocializmus ellen, nem is mellette, hanem a szocializmusban” definiálta, mintegy tudomásul véve, hogy egyház és állam szövetségének konstantini korszaka végleg lezárult. A cselekvő egyház gondolata egy Bonhoeffer-tanítvány szájából hitelesen hangozhatott, bár nyilvánvalóan egészen mást jelentett, mint 1945 előtt. A magyarországi lutheránusoknak a Kádár-rendszerben hirdetett diakóniai teológiája hasonló elméleti feltételezésből indult ki, amit azonban a rendszerrel nem rokonszenvező hívek egyértelműen meghunyászkodásként, simulékonyságként értékelték. A „gulyás-kommunizmus” képest sokkal keményebb keletnémet rezsim – különösen Luther születése 500. évfordulójának örvén – a nyolcvanas évek elején egyre kompromisszumkészebbnek mutatkozott. Ennek ellenére az egyházvezetői, tanítványi hitelesség dolgában további dilemmát vet fel, hogy Albrecht Schönherr 2002-ben az egyesült Németország legmagasabb állami kitüntetését vehette át. Ennek kapcsán érdemes visszatérni az egyetlen magyar Bonhoeffer-tanítvány, Lehel Ferenc (az Ökumenikus Szeretetszolgálatot vezető Lehel László édesapja) sorsának alakulására. A szombathelyi evangélikus lelkész, előbb megyei tanácsstag, majd 1963 és 1976 között országgyűlési képviselő.

„Bonhoeffer alapvető kérdése Krisztus jelenvalóságával kapcsolatban nagyon is aktuális.”

selő szájából hangzott el a kommunista hatalomhoz fűződő viszonyát jól jellemző bonmot: „Önök kisbeteivel írják isten nevét, mi nagygal. De az Ember nevét mindannyian nagybetűvel írjuk.”

A nyugatnémet emlékezetpolitika számára a Hitler-ellenes összeesküvés ugyan egyfajta politikai legitimációs bázist jelentett a náci rémtettekért való kollektív felelősség vádjával szemben, ugyanakkor a szociáldemokrata és általában véve a 68-as indíttatású politikai elit nem nagyon tudott mit kezdeni azzal a ténnyel, hogy a Führer elleni merénylet szervezői és végrehajtói, az ellenállás tagjai korántsem baloldali indíttatással, hanem egy magasabb nemzeti eszme iránti kötődés okán, protestáns keresztény, gyakran johannita lovagi elkötelezettséggel cselekedtek. Bonhoefferből is így vált a szélesebb nyilvánosság előtt inkább baloldali ikon, ahelyett, hogy a

mélyen Krisztus-hívő keresztény teológus vált volna igazán közismertté – pártpolitikai beazonosítás nélkül.

A német kereszténydemokrácia náciellenes elkötelezettségével kapcsolatban akkor sincs okunk a kételyre, ha manapság is gyakran olvasni arról, hogy hányan csináltak CDU-s színekben karriert a náci rezsim egykori magas rangú hivatalnokai közül. Más kérdés, hogy a gazdasági csoda látványos eredményei által kényeztetett nyugatnémet polgárok minden olyasmit igyekeztek távol tartani maguktól, ami a borzalmas tizenkét évre emlékeztette őket – e „fedékenység” ellenében is lépett fel a 68-as diákmozgalom.

Eberhard Bethge, Bonhoeffer barátja, a börtönlevelek közlője sem tudta, hogy a „felnőttté vált világban” a „vallástalan kereszténység” mindennapi gyakorlata, egyházi élete békeidőben hogyan

is nézett volna ki. Ez a teológiai töredékesség számos alaptalanul tűnő interpretáció forrása is, amelyekben a mindenütt jelen lévő Krisztus nem más, mint a szekuláris gyakorlat elharapódzása ott is, ahol a hagyományos keresztény közösség a legkevésbé sincs defenzívába kényszerítve.

Érdekes ezt megfigyelni azokban az újra és újra fellángoló vitákban, amelyekben a CDU nevében a C, vagyis a christlich, keresztény jelző létjogosultságát vonják kétségbe. Messzire vezető kérdést vet fel, hogy vajon a keresztény értékekre való hivatkozás mennyiben jelent következetesen Jézus-hívő moralitást és cselekvést, és mennyiben csak egy civilizációs ideál széles ecsetvonásokkal való megfestése.

Nem kétséges, hogy az egyre inkább felnőtté váló világban a természeti katasztrófákkal és modernizációs kihívásokkal egyaránt szembesülő emberiség számára Bonhoeffer alapvető kérdése Krisztus jelenvalóságával kapcsolatban nagyon is aktuális.

A válasz megadása azonban nem lehet sem politikai taktikusok vagy akár stratégiák, sem kommunikációs szakemberek feladata.

Kinek-kinek a maga számára kell újra és újra feltennie a kérdést és megadnia a választ hite szerint, amit persze úgy is lehet erősíteni, ha Dietrich Bonhoeffer írásait minél gyakrabban forgatjuk. ♦

Megjelent az Országút
című folyóiratban
2020. december 31-én.
[https://orszagut.com/
nyomtatott_cikk/mit-adjunk-
meg-a-csaszarnak-es-mit-ne](https://orszagut.com/nyomtatott_cikk/mit-adjunk-meg-a-csaszarnak-es-mit-ne)